

III. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

Манжосова О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін,
Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ІСНУВАННЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Статтею визначені окремі аспекти існування правового інституту довірчої власності в Україні. Дослідження характерних особливостей довірчої власності дозволить удосконалити існуючу в Україні систему речових прав.

Ключові слова: Довірча власність, фідучіарні відносини, траст, довірчий власник, бенефіціар, договір управління майном, установник управління.

Статьей определены отдельные аспекты существования правового института доверительной собственности в Украине. Исследование характерных особенностей доверительной собственности позволит усовершенствовать существующую в Украине систему вещных прав.

Ключевые слова: Доверительная собственность, фидуциарные отношения, траст, доверительный собственник, договор управления имуществом, установитель управления, бенефициар.

Article by certain aspects of the existence of the legal institution of trusts in Ukraine. Investigation of the characteristics of the trust deed allow to improve the existing system in Ukraine real rights.

Keywords: Trust property, fiduciary relationships, trust, trustee, beneficiary, contract property management, management of the installer.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день сукупність правових норм, що врегульовують відносини власності методами та засобами цивільного права являють собою цивільно-правовий інститут власності, який є центральним інститутом національних правових систем цивільного права, оскільки закріплює статистику найважливіших майнових відносин, а саме відносин власності. Діюче законодавство України багатьма нормами закріплює різні аспекти відносин власності. Основним нормативним актом в цій сфері є чинний Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (далі – ЦК) [1], який положеннями Книги третьої визначає особливості існування права власності. Так стаття 316 ЦК серед решти, встановлює досить цікаву правову конструкцію, визначаючи частиною 2 що: «Особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном». При цьому жодних зауважень щодо поняття довірчої власності та особливостей її існування в Україні ЦК не містить. Справедливості заради, варто відзначити, що Глава 70 ЦК «Управління майном» регламентує особливості договору управління майном, як підстави виникнення довірчої власності. Отже, існування поняття довірчої власності в діючому законодавстві потребує детального аналізу і визначення його доцільності.

Аналіз дослідження даної проблеми. Окремими аспектами проблем довірчої власності в свій час займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Брагинський М. И., Венедіктова І. В., Вітрянський В. В., Дзера О. В., Дозорцев В. А., Курпас Ю.В., Майданик Р. А., Міхеєва Л. Ю., Некіт К. Г., Суханов Є. А., Харитонов Є. О., Харченко Г. Г. та інші.

Метою даної статті є визначення особливості правового інституту довірчої власності за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що правовий інститут довірчої власності є найбільш своєрідним та розповсюдженим інститутом сучасного англо-американського

права, яка іноді називається фідучіарною, тобто заснованою на довірі власністю (fiduciary ownership), або трастом (trust). Зміст цієї форми власності складають правовідносини в яких одна особа, яка встановлює довірчу власність, тобто засновник (settlor), передає іншій особі – довірчому власнику (trustee), майно для управління на користь визначеного ним одного або декількох вигодонабувачів-бенефіціарів (beneficiary) [6, с. 391]. Підставами виникнення довірчої власності є: одностороннє прижиттєве волевиявлення засновника або його розпорядження в заповіті; рішення суду; припис закону. Існують різні види трастів: 1) в залежності від волевиявлення засновника бувають скасовні (revokable), які можуть бути в будь-який момент скасовані або змінені засновником і нескасовні (irrevokable), які встановлені в заповіті і діють після смерті засновника; 2) фіксований траст (fixed trust) – в якому засновник самостійно визначає характер виплат довірчого власника вигодонабувачам, дискреційний (discretionary trust) – в якому розподіл доходів здійснює сам довірчий власник та акумуляційний траст (accumulation trust) – який дозволяє довірчому власнику здійснювати щорічне акумулювання доходів; 3) в залежності від кола вигодонабувачів виділяють благодійний траст, що має на меті суспільні інтереси та неблагодійний, в якому доходи передаються одному або розподіляються між декількома вигодонабувачами [6, с. 399]. Окрім того, ефективною реалізацією довірчої власності є управління інвестиціями шляхом передачі їх у траст, що є професійним управителем, а інвестори, відповідно виступають вигодонабувачами. Активно використовується траст в діяльності пенсійних фондів, а також для організації великих монополістичних об'єднань (холдингових компаній). Англо-американська правова система виділяє й інші види трастів.

Характерною особливістю довірчої власності є так зване «розщеплення» права власності при якій одна частина правомочностей власника, зокрема управління та розпорядження визначеним майном належить одній особі (довірчому власнику), а інша частина правомочностей – отримання доходу від використання майна, – іншій особі або особам (вигодонабувачам або бенефіціарам). І саме через це, в

науковій літературі відзначається, що в країнах цивільного права неможливе пряме запозичення в національну правову систему трасту у тому вигляді, в якому він відомий англо-американському праву, оскільки немає підстав для визнання «розщепленої» власності [6, с. 404]. Не зважаючи на це, українське законодавство, будучи яскравим представником континентальної правової сім'ї, тим не менш оперує поняттям довірчої власності. Слід відзначити, що норми ЦК, як зазначалось вище, встановлюючи можливість її існування, тим не менш не розкривають зміст цього правового інституту. Поняття довірчої власності, на відміну від вищевказаних норм ЦК України, розкриває закон України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19.06.2003 р. [2], стаття 6 якого визначає: «... Об'єкт управління майном знаходиться в довірчій власності управителя. Управитель є довірчим власником отриманого ним в управління майна. Управитель здійснює управління майном відповідно до Правил фонду та договору управління майном». Та ст. 26 «Довірча власність», норми якої визначають що: «Управитель відповідно до цього Закону є довірчим власником іпотечних активів. Право довірчої власності управителя обмежено установником...».

Отже існує явне протиріччя між існуючими законодавчими положеннями про власність, відповідно до яких власник здійснює своє право відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ч. 1 ст. 316 ЦКУ), а також володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд (ч. 1 ст. 319 ЦКУ) та положеннями визначених законів.

При цьому поняття довірчої власності в нормах чинного законодавства тісно пов'язане з зобов'язально-правовим інститутом договору управління майном. Згідно з положеннями ЦКУ, за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає іншій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Предметом договору управління

майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно. Не можуть бути предметом договору управління майном грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом. Майно, передане в управління, має бути відокремлене від іншого майна установника управління та від майна управителя. Майно, передане в управління, має обліковуватися в управителя на окремому балансі, і щодо нього ведеться окремий облік. Установником управління є власник майна. У разі переходу права власності на майно, що є предметом договору управління, від установника управління до іншої особи договір управління не припиняється, крім випадків, коли право власності на майно переходить внаслідок звернення на нього стягнення. Вигоди від майна, що передане в управління, належать установникові управління. Установник управління може вказати в договорі особу, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача).

В науковій літературі думки з приводу новоствореного інституту довірчої власності розділились. З однієї сторони, підкреслюється, що юридична конструкція зобов'язання з управління майном мала б завершений і послідовний характер, якби Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 980-IV від 19.06.2003 р. [3] до ЦКУ не було внесено низку змін, які можна трактувати як введення помилкової конструкції «права довірчої власності». Зазначеним Законом, статтю 316 Цивільного кодексу України було доповнено частиною другою, відповідно до якої «особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном». До ЦКУ також було внесено положення, за яким договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно. При цьому законом чи договором управління майном можуть бути передбачені обмеження права довірчої власності управителя. Управитель, якщо це визначено договором про управління майном, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується і розпоряджається відповідно до закону та

договору управління майном (нова частина четверта статті 1033 ЦКУ) [7].

З іншого боку, стверджується, що введення нового виду цільової власності було викликано соціально-економічними факторами, які виникли внаслідок неадекватного регулювання нових економічних відносин, зокрема, в сфері масового (колективного) будівництва житла, традиційними правовими конструкціями. Йдеться насамперед про договори спільної діяльності та інвестування. На відміну від статусу співвласника або представника (прямого чи непрямого) за договорами спільної діяльності та інвестування, відповідно, визнання організатора будівництва довірчим власником майна фонду банківського управління дає можливість реалізувати більш надійні правові механізми забезпечення інтересів інвесторів (установників, довіритель), інших учасників довірчих відносин шляхом недопущення неналежного виконання зобов'язань з інвестування (через систему закріплення відповідної кількості вимірних одиниць об'єкта інвестування за фактично сплачені кошти) та економічної нейтралізації наслідків зловживання належними їм правами (ризик неліквідності майна фонду від спекулятивної «торгівлі» інвестиційними контрактами мінімізується системою заходів щодо дольової локалізації і максимального перенесення такого ризику на спекулянта (доврителя, з ініціативи якого достроково припиняється управління майном), зокрема, – оперативним резервом, вартістю послуг за оформлення виходу з фонду, відстроченням остаточної виплати до введення об'єкта в експлуатацію або до інвестування відкріпленого об'єкта новим інвестором), що в цілому сприяє досягненню мети довірчої власності – отримання житла у власність довіритель.

Отже, нормативне закріплення довірчої власності в українському законодавстві направлене на усунення невідповідності між економічними відносинами і формами їх правового регулювання [8, с. 652].

Відзначається також, що правова природа довірчої власності полягає у наданні довірчому власнику речового права, обмеженого цільовим характером його здійснення в інтересах визначених осіб. Цільовий характер означає обумовленість

метою, для якої передається майно у довірчу власність. Особливість довірчої власності полягає в існуванні залежного характеру і наявності обмежень при здійсненні права власності довірчим власником. Довірчий власник набуває юридично повне право власності, з одночасною втратою цього правового титулу установником (фідуціантом), який передає належне йому на праві власності майно для досягнення конкретно встановлених цілей в інтересах визначених осіб. Замість втраченого права власності установник (фідуціант) може набувати виключні права контролю, надання згоди на розпорядження та/або відчуження майна до закінчення відносин довірчої власності. Установник також володіє реальним правом вимоги зворотного повернення титулу власності від довірчого власника або від третіх осіб, що незаконно заволоділи цим майном, з моменту виникнення обставин, настання яких припиняє право довірчої власності. Наприклад, підставою для настання зобов'язання зворотного повернення довірчої власності може бути факт погашення забезпеченого боргу, завершення будівництва і ведення в експлуатацію багатоквартирного будинку, досягнення повноліття або повернення вигодонабувача з тривалого відрадження, настання або досягнення будь-якої іншої мети, визначеної договором або законом. Отже, зважаючи на вищевикладене, можливо варто говорити про існування певних представницьких функцій, а не про статус хоча і «довірчого», але власника.

В науковій літературі, також відзначається, що довірчий власник здійснює право власності на об'єкт довірчої власності лише для належного виконання забезпеченого нею вимоги (у вигляді непогашеного зобов'язання) або досягнення іншої визначеної мети, яка обтяжує право довірчої власності. Довірчий власник має право здійснити відчуження довірчої власності, передати її в заставу або накласти інші речові обтяження лише для досягнення за її допомогою визначеної установником мети, або якщо забезпечуване нею зобов'язання не буде виконане належним чином, а з вирученої суми неможливо погасити забезпечувану вимогу, якщо інше не визначено договором або законом. Цільовим характером довірчої власності пояснюється існування обмежень стосовно

стягнення на довірчу власність і непоширення на окремі майнові об'єкти. У випадку банкрутства установника або довірчого власника довірча власність не включається до ліквідаційної (конкурсної) маси. Зазвичай правила про довірчу власність не поширюються на відносини застави товару в обігу і в переробці, якщо інше не впливає з положень закону чи сутності конкретних відносин.

Однак, незалежно від ступеню розробленості концепції довірчих (фідуціарних) відносин, їх розуміння в будь-якому континентальному правопорядку має ґрунтуватися на тезі про те, що загальна мета існування довірчої власності полягає в управлінні довірчою власністю в інтересах інших, утриманні її виключно на благо інших. Довірчий власник є своєрідною довіреною особою, яка повинна при здійсненні свого довірчого (фідуціарного) зобов'язання управляти з належною турботливістю майном, довірчим власником якого вона є, в інтересах інших, і не має права користування в особистих інтересах [8, с. 659].

Отже, існує ряд обмежень з якими стикається довірчий власник, які виходять за межі існуючої концепції права власності та підтверджують фактичний статус довірчого власника, як управителя майна, а отже, варто підтримати існуючу в літературі точку зору, щодо достатності визначеної діючим законодавством правової конструкції договірних правовідносин управління майном. Відповідно до статті 1029 ЦК України за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Загальною метою договору довірчого управління майном є отримання певного ефекту від професіонального управління довірчим майном в інтересах установника управління без переходу до довірчого управителя права власності на нього шляхом виникнення в останнього правомочностей володіння, розпорядження й користування цією майновою масою. Ознаками договору довірчого управління майном як фідуціарної угоди є: наявність високої взаємодовіри

контрагентів; відсутність чітко визначеного змісту повноважень одного з контрагентів – довірчого управителя, оскільки сторони взаємовідкриті і прагнуть досягти максимально кращого результату, який неможливо конкретизувати заздалегідь; можливість для кожної зі сторін в односторонньому порядку розірвати договірні відносини з причини втрати довіри до контрагента; договірні відносини можуть бути розірвані без пояснення мотивів такого акту стороною-ініціатором; поряд з укладенням звичайної угоди передбачається ще одна, яка має неформальний характер і ніби існує між контрагентами неписано, а як тільки умови цієї неписаної угоди не виконуються, розривається і реальний договір; за фідучіарною угодою одна особа юридично є утримувачем права, яке в соціальному плані належить іншій особі, і за рахунок цього може незаконно набути вигоди для себе [5, с.4].

Висновки. Отже, підводячи підсумки, можна відзначити що існування правової конструкції довірчої власності в діючому законодавстві України є необґрунтованим і суперечить основоположним принципам права власності. Для вирішення задач, які законодавець ставив перед собою утверджуючи довірчу власність, достатньо існування удосконаленого зобов'язально-правового інституту договору управління майном.

Література:

1. Цивільний кодекс: Закон України від 16. 01. 2003р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- № 40-44.- Ст. 356.
2. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України .- 2003.- № 52.- Ст.377.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 2. - Ст. 6.
4. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004.- № 1.- ст. 1.
5. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту довірчого управління майном в Україні автореф. дис... кандидата. юрид. наук : спец. 12.00.03.

«Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Венедіктова – Х., 2003. – 20 с.

6. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / Отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. В 2-х т. – Т.2. – М.: Междунар. отношения, 2008. – 640 с.

7. Котляр Д. Довірча власність чи договір управління майном – український вибір [Електронний ресурс] / Д Котляр – Режим доступа:

http://parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=774&iar_id=630&as=2

8. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України, засл. юриста України [та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - 3-тє вид., переробл. і доп. - К. : Юрінком Інтер, 2010. - 976 с.